

טענת אונס ביום אחרון

מאור דוד רביבו

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. סברת האגודה
- ג. הסבר הגאון מלעמבורג והחת"ס
- ד. הסבר ר' חיים מברסק
- ה. קושיית קצות החושן
- ו. פסיקת ההלכה

א. פתיחה

הגמרא במסכת כתובות דף ב, ב מביאה את דברי רבא שאין אונס בגיטין. כלומר, אם אדם נתן גט על תנאי, אך לא יכל לקיימו משום שהיה אנוס, הגט יתקיים בעל כורחו, על אף שיטען שהיה אנוס מלקיים את התנאי באותו זמן. באחת מן הדרכים שהגמרא מציעה להוכיח את דבריו של רבא, היא מביאה מקרה בו אדם נתן גט על תנאי שיגיע תוך שלושים יום. אולם, האדם נאנס ביום האחרון, ופספס את המעבורת שתוביל אותו לעירו. על אף שצעק "ראו שהגעתי", אין מקבלים את דבריו, והגט יתקיים למרות האונס. הגמרא דוחה את הצעה זו משום ש"אונס שכיח שאני". כלומר, היה על האדם להתנות מראש גם על אונסים שכיחים שעלולים לעכבו מקיום התנאי. ולכן טענת האונס שלו לא תועיל.

הוכחת דברי רבא ע"י שימוש בדוגמא של אונס שהתרחש ביום האחרון, פותחת דיון על מעמדו של מקרה כזה במקומות נוספים. בעקבות כך, האגודה¹ קובע דין לגבי טענת אונס ביום אחרון. האחרונים משתמשים בגמרא הנ"ל, על מנת לברר דברי האגודה. במאמר זה נבחן את טענת האגודה, את דברי האחרונים עליו, ואת הפסיקות ההלכתיות שנבעו מתוך דיון זה.

¹ הרב אלכסנדר זוסלין הכהן, מגדולי ראשוני אשכנז. חי בגרמניה במאה ה-14.

ב. סברת האגודה

פרק ט במסכת ערכין עוסק בדיני גאולת בתי ערי חומה. במשנה ד מסופר על תקנה שנוספה ע"י הלל באותה תקופה:

הגיע יום שנים עשר חדש ולא נגאל, היה חלוט לו. אחד הלוקח ואחד שניתן לו מתנה. שנאמר "לצמיתות". בראשונה, היה נטמן יום שנים עשר חדש, שיהא חלוט לו. התקין הלל (הזקן) שיהא חולש את מעותיו בלשכה, ויהא שובר את הדלת ונכנס. אימתי שירצה הלה, יבוא ויטול את מעותיו.

אדם שמוכר בית, הדין הוא שיש לו שנה לגאול אותו, ע"י כך שיחזיר את הכסף לקונה. במידה ותם הזמן, הבית עובר לצמיתות לידי של הקונה, ולמוכר אין יכולת לגאול כמקודם.² באותה תקופה, היתה בעיה שהקונים לא רצו שהמוכר יגאל את הבית. לכן, אם המוכר לא השיב את הכסף עד היום האחרון, הקונים היו מתחמקים מהמוכר ביום האחרון, וכך מבטיחים את הנכס בידם. בעקבות המצב, הלל תיקן שהמוכר יכול להניח את כסף המכירה בלשכה, ולהיכנס לבית גם אם הכסף לא הגיע לידי הקונה בפועל.

בעקבות התקנה שהלל הוזקק לתקן, האגודה במסכת גיטין פרק ז סימן קלב, הסיק שקיים דין בסיסי שניתן להוציא מתוך דברי המשנה:

בראשונה, היה נטמן (ביום אחרון של) שנים עשר חודש כדי שיהיה חלוט לו. התקין הלל הזקן (שיתן) מעותיו ללישכה, והוא שובר את הדלת ונכנס. מכאן נראה אדם שנדר לעשות דבר אחד תוך שלושים יום, או זמן אחר ולא נאנס תוך הזמן, והיה יכול לעשות, וביומא דמישלם זימניה נאנס, לא קרי אונס. מדהוצרך הלל לתקן דהא הכא נאנס ביום אחרון.

האגודה למד מכך שאם אדם נדר בתנאי שיעשה דבר תוך זמן מסוים, ולא עשה תוך הזמן. אם הגיע היום האחרון, והוא רצה לקיים את התנאי אך נאנס, הוא לא יכול לטעון שהוא פטור משום האונס. וזאת מאחר שהלל נזקק לתקן תקנה. אם טענת אונס ביום האחרון היתה קבילה, המוכר יכל לטעון שהיה אנוס (הקונה הסתתר, ולא אפשר את העברת הכסף) באותו יום ולקחת את הבית בחזרה.

ג. הסבר הגאון מלעמבורג והחת"ס

² היתרון בגאולת בית על פני מכירה רגילה, הוא שניתן לגאול את הבית גם בעל כורחו של הקונה (משום כך היה מתחבא, אחרת פשוט היה מתנגד למכירה חוזרת). ע"פ רש"י בויקרא כה, כה ד"ה "וגאל את ממכר אחיו"; וע"ע בקידושין כא, א.

החת"ס במסכת כתובות ב, ב מביא את סברת האגודה, ואת דבריו של הגאון מלעמבורג עליו:

לסוף תלתין יומין פסקו מברא וכו' ב"י בח"מ סי' רז מיייתי בשם אגודה: מי שנשבע לשלם ביום פלוני ובתחלת אותו היום נתעצל ובסוף שכח אף על גב דשכחה הוה אונס מ"מ הכא ל"ה אונס דלא ה"ל להמתין עד סוף היום שעה אחרונה ואייתי ראי' ממתני' דערכין ומיייתי לי' בגיטין (עד, ב).

והקשה הגאון מלעמבורג בספר ישועת יעקב (סי' קמד): דלמא הכא, היינו טעמא משום שלא בא עד יום האחרון, ומשו"ה לא מהני אונס, ולעולם יש אונס בגיטין. ומזה הוליד חדשות לאמור דהיינו דמשני הש"ס אונסא דשכיחא שאני. דלעולם אין שום חילוק בין אונס לאונס. אלא על סמיכות יום אחרון הוה כל אונסים שכיחי, דמי יודע מה יולד יום? והי' לו להקדים איזה ימים קודם, דלא שכיחא שיהי' אונס שנמשך כמה ימים אלו דבריו.

הגמרא בכתובות מתארת מקרה של אונס ביום אחרון. אך התשובה שמובאת שם היא "אונס שכיח שאני". באופן פשוט, היה ניתן לתרץ ש"אין אונס ביום אחרון", כפי שהאגודה סובר, ושזהו הטעם לכך שאנו לא מקבלים את טענת האונס של הבעל. מאחר שהגמרא לא תרצה כך, צריך לומר שניתן לטעון אונס ביום האחרון, ולא כדברי האגודה. רק שבמסכת כתובות מדובר על אונס שכיח שלא מאפשר לטעון טענת אונס. אך על פניו נראה שכן ניתן לטעון אונס ביום אחרון אם היה מדובר באונס אחר.

הגאון מלעמבורג מסביר שכאשר הגמרא מתרצת ש"אונס שכיח שאני", אין הכוונה שיש לקחת בחשבון גם דברים שעלולים ליצור בעיות (קרי אונס) וניתן לצפות אותם.³ לפי הגאון מלעמבורג, האגודה למד את התירוץ באופן שונה- האונס שכיח דווקא ביום האחרון. תקלות יכולות להיווצר לכל אורך הימים בהם התנאי קיים. אך תקלה שתוביל לאונס שיגרום לכך שלא יהיה ניתן לקיים את התנאי במלואו, יכולה להגיע דווקא, ובמיוחד, ביום האחרון. במקרה של תקלה או אונס במהלך אחד הימים בתנאי, היה ניתן לקיים את התנאי ביום אחר, או לתקן את הבעיה המונעת. אך ביום האחרון יהיה קשה יותר להגיע למצב בו ניתן להתגבר, ולהצליח לקיים את התנאי.

³ כך הסביר רש"י על המקרה נדרים דף כז, ב, ד"ה "דילמא אונסא דמיגליא שאני".

התירוץ "אונס שכיח שאני" לא מחלק בין סוגי האונסים, אלא אומר שאונס ביום האחרון הוא מצוי. ולכן, הגמרא טוענת כלפי האדם שהיה עליו לקחת אחריות ולא להמתין ליום האחרון שבו יש סיכוי גבוה יותר שלא יוכל לקיים את התנאי.

לאחר שהחת"ס הביא את דברי הגאון מלעמבורג, הוא משיג עליו:

ולא נהירא לחדש מה שלא שיערו אבותינו הראשונים, ובשגם דא"כ אפי' אכלו ארי, נמי יש לחלק בין יום אחרון להקדים קודם זמנו, דהרי בהאי דאגודה אין חילוק בין אונס לאונס... וועוד אי נימא נמי לסוף תלתין יומא היינו שעה אחרונה על היום, מ"מ לא דמי לההיא דאגודה. שהרי דקדק בלשונו, ואמר ונתעצל בתחלת היום וכו' וזה שייך התם בנשבע.

על הגאון מלעמבורג קשה משני כיוונים. ראשית, סברתו לא תואמת לפשט דברי הגמרא, ולא ראינו בשום מקום בראשונים שכך הסבירו.⁴ הלשון בו השתמשה הגמרא היא "אונס שכיח שאני". אם הבעיה היתה דווקא ביום האחרון, הגמרא יכלה להתנסח בקלות ש "אונס ביום אחרון שאני". מאחר שהגמרא לא בחרה בלשון הזו, החת"ס מבין שחייבים להבין את נוסח הגמרא כפשוטו. עבור הגמרא, "הבעיה" של הבעל היא סוג האונס, ולא הזמן בו הוא מגיע.

הקושיה השניה היא על האופן בו אנו תופסים את האונסים שמתרחשים ביום האחרון. הגאון מלעמבורג סובר שלפי הגמרא כל דבר שיהיה, יחשב כאונס ביום האחרון. אך לא נקבל את טענת האונס דווקא מהסיבה הזו.⁵ החת"ס מקשה שאם יארע שאכלו ארי, הרי זה אונס בוודאי.⁶ ואיך נוכל, לפי הגאון מלעמבורג, לא לקבל פה את טענת האונס המובהק, רק כי הוא התרחש ביום האחרון?

שתי הקושיות הנ"ל מובילות את החת"ס להציע תירוץ אחר:

דע"כ צריך לבתחלת היום וכו'. וזה שייך התם בנשבע. דע"כ צריכין אנו לומר שהי' דעתו בכל עת לקיים שבועתו ולשלם. א"כ, מה שהמתין עד שעה אחרונה היינו עצלות. וכן דיקדק נימוקי יוסף פ' כיצד הרגל לענין תפלת מנחה. כיון דאיכא מצוה לזרוזי ולאקדומי, שהרי אסרו לישב לפני הספר סמוך למנחה וכו'. א"כ הו"ל עצלות בתחלתו. וה"ל תחלתו בפשיעה וסופו באונס שכחה ולא שמי' אונס. וכן ביום יב"ח במוכר בית בבתי ע"ח, שמצוה לזרוזי ולא מצי למימר לא

⁴ הגאון מלעמבורג יכול להשיב שלא חייב ללמוד את הגמרא באופן הזה, אלא שכך האגודה היה לומד את פשט המילים.

⁵ כי החלוקה היא לא בין אונס קטן לאונס גדול, אלא ביום בו הוא התרחש.

⁶ וראיה לדבריו היא הגמרא מגיטין שהביא התוספות בכתובות ג, א "איכא דאמרי".

בעינא לפדותו, דודאי אסור לו לגרום בידיים להחליט ביתו בארץ ישראל למוכרו לצמייתות. וע"כ צריך ליתן דעתו לפדותו ולזרוזי נפשו נמי. א"כ מקרי עצל. משא"כ הכא בתנאי שבגט. אה"נ יאמר שבתחלה הי' כוונתו שלא לקיים תנאו ויהי גט, ובזו רגע נמלך ומה מצוה לזרוזי איכא בזה לבטל הגט לצעורי לאשתו? והגט הוא ברצותו כחומר ביד היוצר. ברצותו מקיים וברצותו מבטלו עד רגע אחרון שקבע לו, ומי יאמר לו מה יעשה. וזה ברור לכל מבין.

צריך להבדיל בין המקרה בערכין, לבין המקרה בכתובות. בסוגית בתי ערי חומה, יש למוכר מצווה לגאול את הבית עד תום הזמן, ובכך יחזיר את נחלת אבותיו אליו.⁷ כלומר, עליו להזדרז ולפעול לכך שיוכל לגאול את הבית בחזרה. אם המוכר לא גאל את הבית, הרי שפשע. על כן, באופן פשוט אין סיבה שנקבל את טענת האונס שלו ביום האחרון, כי הוא התעכב ולא קיים את התנאי עד היום האחרון. לדעת החת"ס, כל מה שיקרא "אונס" ביום זה, לא יחשב כאונס בעל השלכות משפטיות. מאחר שהאדם התעצל, ולא קיים את התנאי במשך כל הזמן שנקצב. משום כך, לא נקבל את טענת האונס שלו.⁸

לעומת זאת, בסוגיה בכתובות, על פניו אין לבעל מצווה או חיוב לגרש את אשתו.⁹ הזמן שהוקצב בתנאי, הוא רק הזמן שהבעל נתן לעצמו בשביל שיוכל להתלבט בנושא. לאחר שיגיע למסקנה, יחליט אם להגיע ולבטל את הגט, או להשאירו ולקיימו. מאחר שאין מניע שמצריך את האדם להזדרז ולקיים את התנאי, אם יקרה לו אונס ביום האחרון, לא נאמר שפשע, ונקבל את טענתו. כלומר, אם אין מימד של "פשיעה" בקיום התנאי, ניתן לטעון לאונס ביום האחרון.

לכן, אין קושיה מהגמרא בכתובות על האגודה; במקום בו יש זירוז כמו בתי ערי חומה, אין טענת אונס ביום אחרון, ולכן הוצרך הלל לתקן את תקנתו. ואילו בכתובות יש טענת אונס ביום אחרון, רק שבמקרה שלנו "אונס שכיח שאני".¹⁰

⁷ ספר החינוך, מצוה שמא - מצות פדין בתי ערי חומה עד השלמת שנה.

⁸ אפשר לומר שבמובן מסוים גם הגאון מלעמבורג וגם החת"ס נותנים יחס מיוחד ליום האחרון, אך משני כיוונים מנוגדים. בשביל הגאון מלעמבורג, החריגות של היום האחרון גורמת לכך שכל תקלה קטנה תחשב כאונס, ומשום כך כל האונסים שכיחים. ואילו לעומתו, החת"ס יגיד שעבורו שום דבר לא יחשב כאונס.

⁹ היינו אומרים שאפילו ההיפך - מזבח מוריד עליו דמעות, כמוזכר בסוף הגמרא בגיטין.

¹⁰ וע"ע בשו"ת חתם סופר חלק ה (חו"מ) סימן מב, לגבי היכולת להשלים תפילה במידה ואדם התעצל ודחה את תפילתו, ובסופו של דבר נאנס. מאחר שיש עליו חובה להתפלל, והוא צריך להזדרז ולהתפלל כשיוכל,

ד. הסבר ר' חיים מבריסק

הגר"ח בחידושו על מסכת כתובות ב, ב, מקשה על האגודה כמו החת"ס. מאחר שהגמרא בכתובות לא השתמשה בתירוץ של "אין אונס ביום אחרון", אלא ב"אונס שכיח שאני", משמע שלא מסתבר כדברי האגודה. הגר"ח מיישב את הקושי בכך שהוא עושה חלוקה בין המקרה בערכין, לבין המקרה בכתובות.

והנראה דהנה בתנאי על זמן איכא תרי גוני. חדא, היכא דעיקר קיום התנאי הוא המעשה שצריך לעשות ואינו צריך לקיים כי אם פעם אחת, והזמן הוא רק הארכת זמן על הקיום דבמשך זמן זה הוא יכול לקיים התנאי. ועוד, אפשר תנאי על זמן באופן שהזמן הוא מעצם קיום התנאי. כגון על מנת שתשמישי את אבא שלש שנים. דהתנאי הוא שימוש של שלש שנים. וכשחסר יום אחד מהשלש שנים, כאילו לא קיים כל התנאי. והנה חידוש האגודה דאונס לא מיקרי אלא היכא שהוא אונס כל הזמן, אבל אם נאנס יום אחד אין זה אונס. כל זה לא שייך אלא היכא דהזמן לא הוא מעצם התנאי, כי אם דהוי הארכת זמן בקיום התנאי. וע"ז אמרינן שפיר, דכיון דהי' לו זמן דהי' יכול לקיים התנאי בלא אונס אין זה אונס. אבל היכא דהזמן הוא מעצם קיום התנאי, ולקיום התנאי בעינן כל הזמן, א"כ מה לי שנאנס רק יום אחד? מ"מ הא הוי אונס. והנה גבי אם לא באתי מכאן ועד תלתין יום, הלא קיום התנאי הוא המעשה דאי ביאה, והזמן הוא מעצם קיום התנאי, שתנאו הוא דהמעשה של אי ביאה שלשים יום יקיים הגט, ובביאתו ביום אחד יבטל. ואם פסקי' מברא והאי ביאה הוא באונס חסר כאן קיום התנאי. דקיום התנאי באונס, לאו קיום הוא. ואפי' נאנס רק יום אחד, מ"מ הא התנאי לא נתקיים. דהא אי ביאה של שלשים יום מקיים התנאי, וחסר כאן אי ביאה של שלשים יום דאונס רחמנא פטרי'.

ע"פ הגר"ח, לכל אחד מן התנאים יש מאפיין שונה. לכן, לא ניתן להקשות מהסוגיה בכתובות, על סברת האגודה בערכין. בשני המקרים, אדם מתחייב לעשות או לא לעשות מעשה תוך פרק זמן מוגדר. אולם, ניתן לחלק את היחס לפרק הזמן הזה לשני סוגים שונים.

סוג אחד הוא, שהתנאי הוא מעשה חד-פעמי, והזמן הוא "חלון הזדמנויות" לקיומו. לכן, אם יבוא אדם ביום האחרון, ויטען שהיה אונס באותו יום, לא נקבל את טענתו, משום שהיה יכול לקיים את התנאי בכל אחד מהימים הקודמים.

אך יש סוג נוסף של תנאי, בו ההתניה נפרסת לאורך זמן, ולא תלויה במעשה יחיד. הגר"ח מביא דוגמא: "הרי את מקודשת על תנאי שתשמישי לפני האב במשך שלוש

החת"ס רואה את המצב הזה כאונס שנוגד מתוך פשיעה והריהו כמזיד, משום שהאדם התעצל ולא התפלל. לכן, לא ניתן להשלים את התפילה בקרה הזה.

שנים". אם במהלך הזמן לא היה יום ששמשו לפני האב, הרי שהתנאי לא התקיים במלואו, והאישה אינה מקודשת. יש צורך שבכל יום במהלך הזמן שהוקצב, ישמשו בפני האב. כלומר, בתנאי מסוג זה, הזמן הוא לא רק הטווח שעליו התנאי חל, אלא גם חלק מההתניה, והאופן בו ניתן לקיימה.

כך גם אצלינו. הגר"ח מחלק את המקרה בערכין לסוג התנאי הראשון, ואת המקרה בכתובות לסוג השני. בסוגית בתי ערי חומה, אם המוכר לא גאל את ביתו תוך שנה, גם אם יטען שהיה אנוס ביום האחרון, לא נקבל את טענתו. בכל הימים האחרים היתה את האפשרות לגאול את הבית, ועל פניו אין הבדל בין הימים.¹¹

מנגד, בסוגיה בכתובות מדובר בתנאי מהסוג השני. הבעל התנה שהגט יתקיים אם לא יגיע במשך שלושים יום. על כן, אם הוא היה אנוס מלהגיע ביום האחרון, הוא לא היה יכול לקיים את התנאי במלואו- לא להגיע מתוך בחירה. בכל אחד מימי התנאי צריך שיהיה לאדם את היכולת להגיע או לא להגיע.¹² משום כך, לא ניתן להקשות על סברת האגודה בערכין, ע"י הסוגיה בכתובות, משום שמדובר בתנאים בעלי מאפיינים שונים.

ה. קושיית קצות החושן

בניגוד לאחרונים הקודמים, קצות החושן בחו"מ הלכות הלוואה סימן נה, סעיף א לא מקבל את טענתו של האגודה, ומקשה ע"י הגמרא בגיטין עד, ב:

כתב הב"י סימן רז ז"ל: מצאתי כתוב בשם ספר אגודה (גיטין סי קלב) בראשונה היה נטמן ביום אחרון של י"ב חודש כדי שיהיה חלוט לו וכו', מכאן נראה שאדם שנדר לעשות דבר ביום בתוך ל' יום או זמן אחר ולא נאנס תוך הזמן והיה יכול לעשות, וביומא דמשלם זמניה נאנס, לא קרי אונס. מדהוצרך הלל לתקוני דהא הכא נאנס ביום אחרון עכ"ל. קשה לי. הא אמרו פרק מי שאחזו (גיטין דף עד, ב) מר רבא מתקנה של הלל נשמע הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים זוז,

¹¹ עד שבא הלל ותיקן את תקנתו.

¹² לכאורה לפי ר' חיים שטוען שכל יום בקיום/אי קיום התנאי הוא הכרחי, אין הבדל בין יום אחרון לשאר הימים. אם אדם היה אנוס ביום אחד מן הימים, היה אפשר לומר שיוכל לבקש הארכה של יום בסוף התנאי שבביל שיוכל לקיים את התנאי במלואו ללא היום החסר. אולם, ניתן לומר שכל עוד האדם הצליח בסופו של דבר לקיים את התנאי עד תום הזמן (יום אחרי יום האונס הוא כן הגיע, או שהתחרט והמשיך לא להגיע גם בשאר הימים), אין סיבה לתת עוד ימי הארכה לקיום התנאי.

ונתנה לו מדעתו מגורשת. על כרחו אינה מגורשת. מדאיצטריך ליה להלל לתקוני נתינה בעל כרחו דהוי נתינה, מכלל דבעלמא נתינה בע"כ לא הוי נתינה וכו' ע"ש. והא אם אינו רוצה לקבל, ודאי הוי אונס שרוצה ליתן ואינו רוצה לקבל וא"כ למה ליה להלל לתקוני.

לכן, נראה דבית ערי חומה שנפדה עד י"ב חודש אם ארעו אונס שלא הי' יכול לפדותו כל השנה, גם כן אינו חוזר למוכר. ומשום דהוי כמו מגרש ע"מ שנתת לי מאתים זוז ואירע אונס שלא היתה יכולה ליתן. אפילו הכי כ"ז שלא נתנה אינה מגורשת דהוי אונס רחמנא חייבי', ולא אמרינן אונס כמאן דעבד. וכמבואר בסומן כ"א עיין שם וה"נ בית בבתי ערי חומ' תיכף נקנה ללוקח אלא שציוותה התורה על תנאים שיהי' רשות ביד הלוקח לפדותו תוך שנים עשר חודש וכל שלא פדאו אפילו ע"י אונס אין השדה חוזר ללוקח, והוי כמו אונס רחמנא חייבי' ולא אמרינן כן וזה ברור.

הקצות חולק על סברת האגודה, משום שהוא טוען שהנחת המוצא שלו לא נכונה. האגודה טוען שבד"כ טענת אונס מתקבלת, אך מחדש שביום האחרון היא לא מועילה.

בגמרא בגיטין מובא דינו של הלל מערכין, ושם מוכיחים שנתנה בעל כרחו לא נחשב נתינה. הקצות משתמש במסקנה הזו בשביל לבסס את טענתו: נתינה בע"כ היא בוודאות אונס. ועל אף שהמעשה נעשה באונס, הוא לא נחשב. בנוסף, גם אם האישה לא היתה כופה על הבעל לקבל את הכסף, ורק היתה טוענת שהיא מנועה מלתת (קרי אונס), עדיין לא היינו מקבלים את טענתה, כי בסופו של דבר הכסף לא ניתן לבעל. כלומר, טענת אונס לא מועילה משפטית להחיל את התנאי.

הקצות מסתכל על המציאות באופן "אובייקטיבי" - האם התנאי הושלם באופן תקין או לא. גם אם יבוא המוכר ויטען שהיה אונס, זה לא יועיל לו, משום שהתנאי לא התקיים, ולא משנה מה היתה הסיבה לכך. האגודה סבר שטענת אונס מועילה, ומתוך הנחה זו טען את חידושו לגבי היום האחרון. אך הקצות מסביר שבסיס הסברה הזו שגוי- טענת אונס לא תועיל לעולם מאחר והתנאי לא הושלם. לכן, לא ניתן ללמוד מכך כלל עקרוני לכל התורה.¹³

¹³ הקצות יגיד שמשום כך תיקן הלל שביום האחרון ניתן להניח את הכסף בלשכה. לא בשביל "לעקוף" את המצב שלא ניתן לטעון אונס ביום האחרון כפי שסובר האגודה, אלא בשביל לאפשר קיום חלות של קניין על אף האונס.

ניתן לתרץ את קושיית קצות החושן ע"י שנסביר שהאגודה וקצות החושן חולקים על תהליך מכירת הבית בסוגיית בתי ערי חומה.¹⁴ בדבריו, הקצות מציין שברגע המכירה הבעלות על הבית עוברת במלואה ללוקח. למוכר קיימות זכויות מיוחדות לגבי גאולת הבית, אך הבית שייך לקונה באופן מלא. "בית בבתי ערי חומה תיכף נקנה ללוקח. אלא שציוותה התורה על תנאים שיהיה רשות ביד הלוקח לפדותו תוך שנים עשר חודש". האגודה לעומתו יכול לסבור שהבעלות על הבית לא עוברת במלואה במועד המכירה, אלא בתום שנה. בתאריך הזה הבית עובר במלואו לקונה, ולמוכר אין יותר זכויות עודפות והוא ככל אדם אחד.

האבחנה בין שתי התפיסות של התהליך ישפיעו על האופן בו האונס יכול להשפיע על קניית הבית. לדעת האגודה, אם נגיד שהבית לא עבר במלואו לקונה, ועדיין יש למוכר חלק בבית, טענת אונס תספיק בשביל להחזיר אותו למוכר, מאחר שיש לו כבר אחיזה כלשהי בנכס.¹⁵ אולם, לפי קצות החושן, אם הבית עובר במלואו למוכר במעמד המכירה, אונס לא יוכל לשנות את המציאות, ולהפוך את הקניין מהקונה למוכר.¹⁶

ו. פסיקת ההלכה

בשולחן ערוך קיימות שתי התייחסויות למקרים בהם נגמר הזמן עבור דבר מסוים, אך האדם היה אנוס בסופו. באו"ח קח, ח השו"ע פוסק מתי אדם נקרא אנוס ורשאי להשלים את תפילתו, גם כשהיה יכול להתפלל לפני תחילת האונס:

מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל, מפני שסבור שעדין ישאר לו זמן אחר שיגמר אותו עסק שהוא מתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו השעה; וכן מי שהיה טרוד בצרך ממונו שלא יבא לידי הפסד, ועל ידי כך הפסיד מלהתפלל;

¹⁴ מבוסס על דבריו של הרב מוטי פרנקו מתוך שיעור שהעביר בנושא הסוגיה.

¹⁵ זו נקודת המוצא של האגודה. מכאן הוא יכול לפתח את החידוש שלו לגבי המצב ביום האחרון.

¹⁶ בנוסף, ניתן לתרץ שהאגודה וקצות החושן חולקים במחלוקת הר"ן כנגד הרא"ה והריטב"א המובאת בקובץ שיעורים למסכת כתובות סימנים א-ד. שם מבואר שהמחלוקת ביניהם היא האם "אונס כמאן דעבד" או לא. על כן, אפשר לומר שקצות החושן סובר כמו הרא"ה והריטב"א ש"אונס לא כמאן דעבד", ואילו האגודה יסבור כמו הר"ן ש"אונס כמאן דעבד", ואכמ"ל.

וכן מי שהוא שכור ולא התפלל, כלם חשובים אנוסים, ויש להם תשלומין. הגה: מיהו לכתחילה לא יעבר זמן תפלה משום הפסד ממון (ת"ה סי' ה).

לעומת הפסיקה בהלכות תפילה, שאדם יכול להשלים את תפילתו גם אם היה אנוס, ביו"ד רלב, יב הרמ"א מביא שתי דעות ביש אומרים לגבי היכולת של טענת אונס להועיל במקרה בו אדם לא השלים את נדרו:

מי שנשבע או נדר לעשות דבר תוך שנה או ביום פלוני, יש לו לעשותו מיד או בשחרית כשיגיע אותו היום. שמא ישכח אחר כך ולא יעשנו, ויעבור על נדרו ושבועתו. ואם לא עשהו מיד, כי אמר עדיין יש לי פנאי לעשותו ושכח או נאנס אח"כ ולא עשהו, י"א דמקרי אונס (הר"ן פ' כיצד הרגל), ויש אומרים דלא מקרי אונס (חידושי אגודה פרק מי שאחזו).

המגן אברהם באו"ח קח, ס"ק יא מקצר בדבריו, ומקשר בין ההלכות אלו ומקומות נוספים בשו"ע. בהלכות תפילה נפסק שאונס בסוף הזמן נחשב כאונס, ומועיל עבור השלמת תפילה.¹⁷ אולם, בהלכות נדרים ביש אומרים השני מובאת גם דעת האגודה, שטענה על אונס בסוף הזמן לא תחשב כאונס. המגן אברהם שואל מדוע לא הובאה דעת האגודה גם בהלכות תפילה?

תירוצו של המגן אברהם הוא "וצ"ל דגבי שבועה חשש לחומרא", כלומר, בענייני נדרים יש צורך להחמיר. עקרונית, נפסק שהאונס יכול להועיל תמיד. לכן, להלכות תפילה, שהיא מדרבנן, נוכל להגיד שאם היה אונס, האדם רשאי להשלים את תפילתו. אבל להלכות נדרים, שהם מדאורייתא, יש לחשוש גם לדעת המחמירים שטענת אונס ביום האחרון לא תועיל.

לאחר שתירץ את הקושי בשו"ע, המגן אברהם מביא את סברתו, וכמו קצות החושן, לא מקבל את דברי האגודה:

וראיית האגודה הביאו הרב"י בח"מ סי' רז. נ"ל דאינה ראייה, דהתם לא מהני אונס מידי דהוה אהלוהו על שדהו, והתנה לפדותו תוך ג' שנים, וארעו אונס ולא פדאו, שהוא חלוט לו. כמ"ש הב"י בח"מ סי"א.

מחצית השקל באו"ח קח, ס"ק יא מרחיב את דברי המגן אברהם, ונותן הסבר לדבריו. טענת האונס יכולה להשפיע רק על מצבו של האנוס, ולא על אדם אחר. לכן, אם אדם נאנס ולא התפלל, אין מניעה שישלים את תפילתו. אולם, אם אדם

¹⁷ מבוסס על דברי הנימוקי יוסף בבבא קמא י, ב מדפי הרי"ף. בנוסף, הוא משווה בין הלכות תפילה לבין הלכות שבועות. ובשני המקרים האונס יועיל.

התחייב לדבר מסוים,¹⁸ צריך לבדוק האם יש עוד אנשים שקשורים להתחייבות הזו. אם ההתחייבות נוגעת רק אליו, והתרחש אונס, אזי טענת אונס תועיל. אך אם ישנם עוד אנשים שיש להם חלק במקרה בו אדם אחד (לווה לדוגמא) נאנס מלקיים את התחייבותו, טענת האונס לא יכולה להשפיע על אדם אחר (המלווה), ולחייב אותו לבצע פעולות כלשהן (להפסידו ממון). כלשונו שם "אבל לחייב את חברו, מה שלא היה חבירו חייב לחייבו עתה ע"י אונס, זה לא שמענו...אף דהמוכר אנוס הוא, אין לחייב ללוקח שקנה הבית מצד הדין ע"י אונס המוכר".

לכן, כמו קצות החושן, המגן אברהם סובר שלא ניתן להסיק את הלימוד של האגודה בערכין, כי סברתו מבוססת על הנחת יסוד שגויה. במקרה בערכין יש שני אנשים שמעורבים בעניין. לכן, טענת האונס לא היתה מועילה מעיקרא כמו שהסברנו לעיל, ולא רק ביום האחרון.

הסבר נוסף להבדל בין שתי ההלכות נמצא במגן גיבורים באלף המגן סימן קח ס"ק טז. בשני המקרים בשו"ע מוזכר שהאדם שכח, ולכן הוא לא ביצע את המעשה. לפי דברי המגן גיבורים, שכחה היא במעמד ביניים בין אונס, לבין מזיד,¹⁹ וזה משליך על הפעולות שיבואו בעקבות השכחה הזו:

ע' מ"א שהאריך בזה ברמיזות כדרכו אי שכחה חשיב אונס...ומה שהקשה המ"א מיו"ד סי' רלב סעיף יב לענין שבועה, לפע"ד יש לומר דודאי אף ששוכח אינו אונס, אבל עכ"פ מזיד לא הוה. והתם בעינן אונס גמור דהאדם, פרט לאונס, וזה אינו אונס בדבר, וכאן מזיד בעי, ואינו מזיד. וז"ב ועיקר נלפע"ד דתלוי לפי הענין והמקום והזמן.

בעקבות כך, אפשר לחלק בין ההשפעה של שכחה על תפילה ועל נדרים. כשאדם לא התפלל, אמת המידה לבדיקה אם הוא יכול להשלים את תפילתו, זו בדיקה האם הוא היה מזיד או לא. מאחר ששכחה היא לא מזיד כפשוטו, אזי ניתן להשלים את התפילה. אך בהלכות נדרים ובהתחייבויות בין בני אדם, רק טענה של אונס גמור עשויה להועיל. השכחה היא במעמד נמוך יותר מאונס. לכן, אין לה מספיק כח לבוא כטענה שווה לטענת אונס.

¹⁸ ע"י שבועה, או התחייבות ממונית כמו הלוואה.

¹⁹ מצד אחד האדם היה צריך להתאמץ לעשות את הפעולה שהוא מחוייב אליה בזמן, ולא לחכות לרגע אחרון, שבסופו של דבר הוא שכח. לכן יש מימד כלשהו של "פשיעה" במעשה הזה. אך צריך לזכור ששכחה היא דבר טבעי שקיים אצל אנשים, שלא תמיד אפשר להימנע ממנו.

